

האזרחות החדשה: הרבה יותר יהודית

טיוטת הספר החדש באזרחות נפתחת בציטוט מתפילה, מדגישה את הממד היהודי על פני הדמוקרטי ומגמדת את זכויות המיעוט הערבי. למרות ביקורת חריפה, נראה שבנט ואנשיו נחושים להוציאו לאור

אור קשתי | 18.12.2015 | 06:07

בעוד כמה ימים אמורים במשרד החינוך להשלים את העבודה על ספר הלימוד החדש באזרחות ולהעביר אותו להדפסה. כך יגיע לסיומו שכתוב הספר "להיות אזרחים בישראל", שהחל לפני כחמש שנים והפך בשבועות האחרונים לסלע מחלוקת בין שר החינוך נפתלי בנט ואנשיו לבין אנשי חינוך לאזרחות.

בחוות דעת על טיוטת הספר כתבה פרופ' תמר הרמן מהאוניברסיטה הפתוחה כי "הספר מציג תפיסת עולם פרובינציאלית ואתנוצנטרית ומקומו לא יכירנו על מדף ספרי הלימוד במדינה דמוקרטית". היא לא שמעה מאנשי משרד החינוך מאז שהעבירה את הערותיה בשנה שעברה. כך היה גם במקרה של פרופ' אסעד גאנם מאוניברסיטת חיפה, שאומר כי הספר "מנסה לייצר תודעה אזרחית מסולפת עבור תלמידים יהודים וערבים". האגודה לזכויות האזרח דרשה השבוע ממנכ"לית המשרד, מיכל כהן, לעצור את פרסום הספר החדש, ובשבוע הבא תדון בו ועדת החינוך של הכנסת. בספר החדש, שייתכן כי הוכנסו בו שינויי עריכה נוספים, 36 פרקים. החלק הראשון מוקדש למספר היבטים של מדינת ישראל כמדינה יהודית, השני לעקרונות הדמוקרטיה, השלישי למשטר ופוליטיקה בישראל, והרביעי — להשקפות שונות על דמותה הרצויה של המדינה. קשה לטעות בדגש הדתי-לאומי: על פי אחת הגרסאות האחרונות, המבוא לספר האזרחות נפתח בציטוט מתפילת שמונה עשרה ("ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים") ובאזכור המנהג לשבור כוס ולהתחייב לזיכרון ירושלים בחתונות — לעומת הרכזת העצמאות ("מסד למשטר במדינת ישראל"), שפתח את הגרסה המקורית של הספר.

בדומה ל"מחווה למושגי יסוד" למורי האזרחות שפרסם משרד החינוך לפני כחודשיים, גם בטיוטת הספר שהגיעה לידי "הארץ" הדגש הוא קודם כל על המימד היהודי במדינה ורק לאחר מכן, ובמידה פחותה, על ההיבטים הדמוקרטיים שלה. תפיסה זו באה לידי ביטוי לא רק במבנה הספר ושזורה בין היתר בפרקים על "מאפייניה היהודיים של מדינת ישראל" או "מדינת ישראל כמדינת העם היהודי". "האתניות היהודית" נחגגת לאורך עמודים רבים, בעוד שנראה כי זכויות המיעוט הערבי מוגבלות לתחומי החינוך והדת אך לא הרבה מעבר לכך. מהלך משלים הוא פירוק המיעוט לקבוצות משנה של מוסלמים, נוצרים ודרוזים — והבלטת השירות הצבאי של האחרונים.

יתרה מזאת, נדמה כי חלקים בספר טוענים לתפיסה רזה במיוחד של דמוקרטיה. כך, מתברר שניתן להגדיר חברה כדמוקרטית גם אם קיימת בה "תרבות פוליטית שבטית" או לחילופין "נתינית", שבה "התושבים מקבלים את מרותו של השלטון... נוהגים בפסיביות ובצייתנות ואינם שותפים בתהליכי קבלת ההחלטות". באחת הטיוטות נכתב גם כי הדרך להכרעת מחלוקת ציבורית שלא מגיעים בה לפשרה היא באמצעות "רוב מספרי", מבלי להתייחס להגנה על זכויות המיעוט.

על שכתוב הספר הופקד תחילה צוות של כמה כותבים, בהם עובדי משרד החינוך. בהמשך הועברו הפרקים לשכתוב נוסף של היועץ האקדמי היחיד המלווה את הפרויקט, ד"ר אביעד בקשי מאוניברסיטת בר אילן והקריה האקדמית אונו. בקשי, החבר ב"פורום קהלת" המזוהה עם הימין, יעץ

בעבר למנסחי חוק הלאום. לפני כמה חודשים דרשו שתיים מהכותבות החיצוניות להסיר את חתימתן מהספר, בטענה כי הדברים שכתבו שונו מן היסוד. בשלבי הכתיבה האחרונים השתתפו גם יו"ר ועדת המקצוע, ד"ר אסף מלאך — אחד המינויים הראשונים של בנט כשר החינוך — והמפקחת על הוראת האזרחות, יעל גוראון.

לפני כשנה וחצי נשלחה טיוטת הספר להרמן, פרופסור למדע המדינה ועמיתה במכון הישראלי לדמוקרטיה. "קראתי וחשכו עיני", היא מספרת. היא קיוותה ש-11 עמודי ההערות שכתבה יגרמו למשרד החינוך לחשוב מחדש על מבנה הספר ועל עקרונותיו; זה לא קרה. נראה שבקשי ומלאך מבקשים ללכת בכיוון ההפוך. ככל הידוע, במשרד התעלמו מרוב ההערות וההמלצות, ובמיוחד מהעקרונות שבהן.

"הפתיחה העוסקת במדינה היהודית שולחת את הלומדים החפים מידע הישר אל 'המים העמוקים' עוד בטרם למדו לשחות, ובטרם ניתנו להם 'מצופים' בצורת דיון מקדים במושגי יסוד ובמבני יסוד של המדינה", כתבה הרמן בחוות הדעת, המתפרסמת כאן לראשונה, "הדיון (הרע) במדינה היהודית מפר ברגל גסה את האיזון הטמון באפיון היהודי-דמוקרטי של ישראל, וחזקה עליו שיגרום 'כאבי בטן' למי שאינו יהודי ולמי שפרשנותו את יהודיות המדינה היא חילונית".

"עוד לפני שמגיעים בכלל לדבר על ישראל", הוסיפה הרמן, פרק הפתיחה "חייב להיות מוקדש בראש ובראשונה להבהרת מהות מקצוע הלימוד... ולהציג מושגים שלא נדונים כרגע באופן שיטתי בספר", כמו משמעות האזרחות במדינות דמוקרטיות ולא דמוקרטיות וה"משמעות של ריבונות העם והאזרח — נושא שמגיעים לדון בו ממש בחלק האחרון של הספר". היא הוסיפה כי "בוודאי שאין לפתוח, כפי שעשו הכותבים, בדיון היסטורי (מרובה טעויות, הכללות ואי-דיוקים) של הקונפליקט היהודי-ערבי, שכן התוצאה היא שכל הדיון בהמשך נעשה בצל תודעת הקונפליקט, וזו תוצאה רעה מאוד". ייתכן שזו בדיוק היתה רוח המפקד.

הרמן לא הסתפקה בהערות כלליות, אלא ירדה לעומק הספר. כך, לדבריה, ההדגשה החוזרת בדבר שירותם הצבאי של הדרוזים "עושה רושם של ניסיון להבחין בין 'ערבים טובים' ו'ערבים רעים'", ו"הדיון הארוך, המייגע והמפוטל בהצדקות למדינת לאום יהודית משדר חוסר ביטחון בהצדקה זו". באשר ליחס כלפי המיעוט הערבי היא כתבה כי הספר "מגמד את התוחלת של אזרחי ישראל הערבים להיות אזרחים מדרגה ראשונה", וכי "יש לרכך בהרבה את הדיון במאפיינים היהודיים של מדינת ישראל. אין שום אפשרות לבקש מתלמידים לא יהודים להפנים אותם ועדיין להישאר עם זיקה חיובית למדינת ישראל".

בסיכום חוות הדעת כתבה כי הספר סובל "מחוסר איזון המובנה בו כמעט לכל אורכו, ובעיקר במחצית הראשונה, בין הדגש היהודי לדמוקרטי", וכי במתכונתו הנוכחית הוא "לא יוכל לעמוד במטרה של עריכת היכרות נאותה בין התלמידים לבין המדינה שבה הם חיים ואמורים להיות אזרחים פעילים ומודעים". לדבריה, היא העבירה למשרד את מסמך ההערות המפורט, בהתאם לסיכום שלפיו אנשיו "ישלחו לי נוסח מתוקן, או לפחות תגובה למה לא הכניסו הערות כאלה או אחרות. ראיתי שהזמן עובר ושום דבר לא קורה. אין שום תגובה. היה לי לא נעים, כי בכל זאת שילמו לי, אז ניסיתי לברר. התשובה שקיבלתי היתה שהם צריכים עוד זמן. עד היום לא שמעתי מהם".

במקביל לפרופ' הרמן, נשלחה טיוטת הספר גם לאסעד גאנם, פרופסור למדע המדינה באוניברסיטת חיפה. "ישבתי עם האחראים על הכתיבה, שאמרו כי יש כוונה אמיתית להתאים את הספר לחינוך הערבי", סיפר השבוע, "משמעות ההצהרות לא היה ברורה, אבל אחרי שקיבלתי את הטיוטה הבהרתי להם שנדרשים כאן שינויים משמעותיים, הרבה יותר מסתם תרגום. הסברתי שהספר יוצר בעיה קשה למורים, שיצטרכו להגיד לתלמידים מה צריך לכתוב בבחינת הבגרות ואחר כך מה קורה באמת". ההערות של פרופ' גאנם התייחסו בין השאר לפרקים הנוגעים בזכות הערבית ובזכויות הערבים ("רק ליהודים יש זכויות היסטוריות. הערבים הם רק אזרחים", לדבריו) ולמתח בין המרכיב היהודי לדמוקרטי בהגדרת המדינה.

"אני מאמין שצריך ללמד את הערבים שישראל היא מדינה יהודית", מוסיף גאנב, "אבל הלימוד צריך להתייחס למשמעויות ולתפיסות שונות. החובה שלנו היא להציג לתלמידים את המציאות המורכבת, אך בספר יש ניסיון ברור לחזק את העליונות היהודית. התוצאה עלולה להיות יצירת דור תלמידים עם תפיסה עקומה של אזרחות, לא רק אצל יהודים אלא גם בקרב הערבים, שמאבדים את האמון במערכת החינוך ובמוסדות המדינה".

לדבריו, הוא הציע את עזרתו לאנשי משרד החינוך, אך "בתנאי שיהיו מוכנים לשינוי מהותי של הספר". גם אליו איש לא חזר — עד לפני כחודש. "פתאום מישהי התקשרה וביקשה שאעביר מהר ובאופן מסודר את ההערות שלי. אמרתי לה שהמשרד ניתק איתי מגע ושאלתי מה קרה שנזכרו בי עכשיו. לא קיבלתי תשובה. אני לא מוכן לשתף פעולה ככה עם משרד החינוך, שכנראה מחפש עלה תאנה ערבי. זה לא רציני".

ח"כ יוסף ג'בארין (הרשימה המשותפת) השתתף השבוע בפגישה עם מנכ"לית המשרד, כהן, שעסקה בין השאר בספר האזרחות — שאף ערבי לא שותף בכתיבתו. "הודענו שנקרא למורים להחרים את הספר, הם לא יכולים ללמד חומר כזה", הוא אומר. "מעבר להתייחסות הלקונית לזכויות הערבים, קשה לנו מאוד להסכים עם מסר שלפיו לקבוצת המיעוט אין כמעט שום השפעה על הספרה הציבורית. זוהי נורמליזציה של שלילת זכויות ושל מצב לא נורמלי. למעשה, הספר הוא התרגום החינוכי של חוק הלאום".

לדברי פרופ' יצחק גלנור מהחוג למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים, "המחווה" שכבר פורסם ונראה שגם הספר העתיד להתפרסם "מבטאים ניסיון לעצב מחדש את לימודי האזרחות באמצעות הטפה ואינדוקטרינציה. מקצוע האזרחות לא נועד ללמד אנשים להיות יהודים או ציונים. בשביל זה יש מקצועות רבים אחרים במערכת החינוך. זהו חינוך לאזרחות 'מתקפדת', שמפחדת מכולם".

מקורות במערכת החינוך מעריכים כי בנט ואנשיו נחושים לפרסם בקרוב את הספר. יו"ר האגודה הישראלית למדע המדינה, פרופ' אלכס מינץ מהמרכז הבינתחומי, אומר כי יש "להקים ועדת מומחים מקצועית, עצמאית ומאוזנת, על מנת לחוות דעה מקצועית על הספר העומד להתפרסם". לדברי יו"ר הפורום האקדמי לאזרחות, ד"ר ריקי טסלר מהאוניברסיטה העברית, "מינהל לא תקין, העדר דיון מקצועי משמעותי ומאוזן, ואג'נדה פוליטית מובילים את משרד החינוך לאשר ספר לא טוב באזרחות". הספר, הוסיפה, "מציג חצאי אמיתות או עמדות עם הטיה אידיאולוגית ואינו מצליח לגרום לתלמיד להבין כיצד ניתן לחיות במדינת לאום יהודית אתנית, שהיא גם קצת דמוקרטית. הוא לא משקף את החיים במדינה ולא מעודד את התלמידים להיות אזרחים ביקורתיים, מודעים ומעורבים".

השבוע דרשה גם האגודה לזכויות האזרח ממשרד החינוך לעצור את פרסום הספר וכן לבנות מחדש את מחווה המושגים. הספר, נטען במכתב, מעצב את האזרחות "כמקצוע חד-ממדי שמבסס לגיטימציה לגישה פוליטית אחת, תוך דה-לגיטימציה לגישות אחרות", ו"הכנסת חומרים חדשים שמטרתם העמקת הזהות היהודית — שרובם נלמדים במקצועות לימוד שונים ומוטמעים היטב בבית הספר — לא מאפשרת העמקה ראויה בנושא הדמוקרטיה". עוד טוענת האגודה כי ההתייחסות למיעוט הערבי "נכתבה מתוך תפיסה ואינטרסים פוליטיים ממסדיים" וכי "חמור במיוחד שמקצוע האזרחות לא כולל גוף ידע משמעותי בנושא תופעת הגזענות".

במשרד החינוך סירבו להתייחס לדבריהם של פרופ' הרמן וגאנב, כמו גם לאלה של דוברים אחרים בכתבה. עם זאת, בעבר נמסר מהמשרד כי הספר "נמסר לקריאה ולהערות של אנשי אקדמיה, המייצגים את מגוון הדעות הקיים בחברה הישראלית. חלק מההערות הקוראים, לרבות אלו של פרופ' הרמן, התקבלו". באשר לאי-שיתוף כותבים ערבים נמסר כי "הספר הועבר להערות של נציגים מהמגזר הערבי".